

BOG SE LJUTI – BOG SE KAJE STAROZAVJETNA PROMIŠLJANJA O SRDŽBI BOŽJOJ

Karlo VIŠATICKI

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, p.p. 54, 31 400 Đakovo
KVisaticki@gmail.com

Sažetak

Članak polazi od antropomorfizama koji se u Bibliji često uporabljuju: Bog ima osjećaje i slično kao čovjek, on se ljuti, ali on se i kaje. Navodi se najprije nekoliko primjera za takvo Božje »raspoloženje«. Ne samo u Hebrejskoj Bibliji nego je i općenito u povijesti religija poznato da se Bog, ali i božanstva ljute i da čovjek računa s tim fenomenom. Analizirajući pojam אַף (*af*) (nos, nosnice, srdžba, ljutnja) i neke slične pojmove istoga semantičkog polja navode se biblijska mjesta koja to ilustriraju. Nakon toga se na primjeru knjige jednog proroka, u ovom slučaju Ezekielu, navode svi tekstovi koji donose taj pojam u svojem kontekstu. Kao primjer Božjeg »kajanja« navodi se jedan kratki tekst iz knjige Jonine (Jona 4,10), koji donosi paradoksalnu situaciju: prorok Jona se srdi upravo zbog toga, jer se Bog »kaje«, odustaje od svojeg nauma kažnjavanja velikog i grešnog, ali poganskog grada Ninive, jer su se stanovnici Ninive pokajali i odvratili od svojih grijeha.

Ključne riječi: antropomorfizmi, pokajanje, Božja srdžba/gnjev, oprostjenje, prorok Jona, Knjiga Ezekielova.

Uvod

Više biblijskih spisa rabi *antropomorfizme* i *antropopatizme*¹ opisujući djelovanje Božje na način koji je čovjeku razumljiv. Bog oblikuje čovjeka od gline, praha zemaljskog (Post 2,7), on mu kroji odijelo od krzna (Post 3,21). Kada se čovječanstvo iskvarilo, Bog se pokajao što ga je uopće stvorio i stvara odluku total-

¹ Usp. Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta. Biblijskoteološki pregled starozavjetne poruke*, Zagreb, 1996., 15.

ne destrukcije (usp. Post 6 – 9). Nakon što Noa prinese žrtvu Jahvi, Jahve »omirisa miris ugodni« (Post 8,21) i daje obećanje kako više nikada neće »zemlju u propast strovaliti« (Post 8,21). Gospodin se »spušta da vidi grad i toranj, što su ga gradili sinovi čovječi« (usp. Post 11,5), on razgovara s Abrahamom i daje mu obećanje da će se Abrahamu roditi sin (usp. Post 18). Mogli bismo proći dobar dio starozavjetnih spisa koji Boga prikazuju kao ljudsko biće koje reagira kako bi reagirao i čovjek. Jedna od mogućih reakcija svakako je i srdžba Božja zbog (ne)djela sinova ljudskih. Tako se Bog srdi na pojedinca (2 Sam 24,13 – Bog se srdi na kralja Davida: »Gad tako dođe Davidu i javi mu ovo: 'Hoćeš li da dođu tri gladne godine na tvoju zemlju, ili da tri mjeseca bježiš pred svojim neprijateljem koji će te goniti, ili da bude tri dana kuga u tvojoj zemlji? Sada promisli i gledaj što da odgovorim onome koji me poslao!'«), ali i na cijeli narod (Pnz 1,34-35: »Jahve ču graju vašu i zakle se u svojoj srdžbi: 'Ni jedan jedini od ovih ljudi, od ovoga opakog naraštaja, neće vidjeti ove dobre zemlje za koju sam se zakleo da ću je dati vašim ocima'«), bilo na Izraela, bilo na strane narode (Iz 30,27: Bog je srdit na Asiriju: »Gle, ime Jahve izdaleka dolazi, gnjev njegov gori, dim je neizdrživ. Usne su mu pune jarosti, jezik mu oganj što proždire«). Jahvina srdžba se »izlijeva« na zemlju. Prorok Sefanija govori o danu Jahvinu (Sef 1,18: »U dan gnjeva Jahvina oganj njegove revnosti svu će zemlju sažeći. Jer on će uništiti, zatrti sve stanovnike zemlje«), a modificirani tekst ulazi kao himan u kršćansku liturgiju 34. tjedna liturgijske godine poznat u latinskoj verziji *Dies irae, dies illa*. Tekstovi pokazuju Gospodina koji je srdit, koji se ljuti, ali koji se isto tako pokazuje kao milostiv i milosrdan, kao Bog koji se doslovno »kaje« i odustaje od kazne koju bi morao izreći ljudima, Bog koji se takoreći »povlači«, upravo iz ljubavi prema stvorenju, prema čovjeku. Članak se bavi analizom nekih pojmova kojima je u starozavjetnim tekstovima opisana srdžba Božja, zatim Božje »kajanje« i neočekivana reakcija, zatim analizira pojedine relevantne tekstove iz knjige proroka Ezekiel, te neke tekstove koji govore o tome kako Bog mijenja svoje mišljenje, kako ne kažnjava čovjeka, nego mu je milosrdan i milostiv, i oprašta mu.

1. Terminologija (učestalost pojmova)

Hebrejski jezik uporabljuje više pojmova kojima izražava srdžbu Božju.² Govoreći o srdžbi, treba naglasiti da »se u SZ izrazi srdžbe u vezi s Bogom jav-

² Usp. Bruce T. DAHLBERG, Anger, u: George Arthur BUTTRICK (ur.), *The Interpreter's Dictionary of the Bible A-D*, Nashville, ¹²1981., 135–137; Xavier LÉON-DUFOUR, Srdžba, u: Xavier LÉON-DUFOUR I DR. (ur.), *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, 1969., 1257–1266,

ljaju oko pet puta više nego u vezi s čovjekom³. Tako u semantičkom polju, koje označava srdžbu nalazimo cijeli niz izraza: אָנף *'anf* (glagol: srditi se), אָף *'af*, (imenica: srdžba), זָעַמ *z'm* (glagol: ljutiti se, proklinjati), זָעַף *z'f* (glagol: srditi se, galamiti na nekoga), חָמָה *hnh* (glagol: biti vruć, razjaren, otrovan), חָרָה *hrh* (glagol: gorjeti), כָּעַס *k's* (glagol: biti deprimiran, zabrinut), עָבַר *'br* (u konjugaciji *hitpael*: srditi se), קָצַף *qsf* (glagol: srditi se).⁴

Kao primjere pogledat ćemo malo detaljnije izraze: אָנף *'anf* (glagol: srditi se) i אָף *'af* (imenica: srdžba). Okolni narodi poznaju u praksi fenomen »srdžbe bogova«. U čovjeku se budi osjećaj da je svojim činom/djelovanjem uvrijedio božanstvo i stoga je razumljiva njegova negativna reakcija. Antropomorfizam je način kako tu reakciju božanstva verbalizirati. Egipćani uporabljaju terminologiju koja sadržajno odgovara onoj u hebrejskoj Bibliji.⁵ Sličan je slučaj u sumerskoj i akadskoj literaturi.⁶ U grčkoj mitologiji Zeus u srdžbi, jer ga je Prometej naljutio, šalje na svijet Pandorinu kutiju i tako se zlo uselilo u svijet.⁷ Korijen riječi אָף *'af*, poznat je u semitskim jezicima i ima u svim varijantama identično značenje, pripada istom semantičkom polju.⁸ Lingvistički se nalazimo u semantičkom polju srdžbe, ljutnje, koje je dosta široko i sadrži mnoštvo sinonima. Bogovi se srde, stoga je potrebno ublažiti njihovu srdžbu prinoseći im žrtve ili prinose. U hebrejskom je isto stanje opisano s više izraza. Jahve, Bog Izraela se srdi. Tako imamo, prikazujući taj fenomen, jednostavan izraz אָף *'af*, čije je prvotno značenje »nos«,⁹ nosne šupljine, koje mogu pokazati psihičko stanje čovjeka. Hebrejski jezik uporebljuje *dualni* oblik אָפִים *afajim* u značenju »nosni otvor«, »nosna šupljina«. Tako biblijski tekstovi definiraju čovjeka koji ima »kratki fitilj«, koji nema strplje-

ovdje 1259; Georg SAUER, אָף *'af* Zorn, u: Ernst JENNI – Claus WESTERMANN (ur.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, I, München – Zürich, 1978., 220–224 (dalje: THAT).

³ Xavier LÉON-DUFOUR, Srdžba, 1258.

⁴ Usp. Elsie JOHNSON, אָנף *'anf...*, u: G. Johannes BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (ur.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, I, Stuttgart – Berlin – Köln, 1973., 378–389 (dalje: ThWAT).

⁵ Usp. Jonas BERGMAN, אָנף *'anf...*, u: ThWAT, I, 376–378.

⁶ Elsie JOHNSON, אָנף *'anf...*, u: ThWAT, I, 378–379.

⁷ Usp. Ansgar JÖDICKE, Zorn Gottes, u: Hans DIETER BETZ I DR. (ur.), *Religion in Geschichte und Gegenwart* (RGG⁴) 8, 1901–1902.

⁸ Usp. Georg SAUER, אָף *'af* Zorn, 220; Ellen van WOLDE, Sentiments as Culturally Constructed Emotions: Anger and Love in the Hebrew Bible, u: *Biblical Interpretation*, 16 (2008.) 1–24, ovdje 10–11.

⁹ Usp. Ludwig KOEHLER – Walter BAUMGARTNER, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, Leiden, ³1967., 73–74; Bruce T. DAHLBERG, Anger, u: Georg Arthur BUTTRICK (ur.), *The Interpreter's Dictionary of the Bible A-D*, 135.

nja, nego odmah plane jednostavno kao čovjeka koji ima »kratki nos«, ili »kratki dah«. ¹⁰ Na primjer: Izr 14,29: »Tko se teško srdi, velike je razboritosti, a nabusit duhom pokazuje ludost«, slično i Izr 15,18: »Gnjevljiv čovjek zameće svađu, a ustrpljiv utišava raspru.«

1.1. Neki pojmovi

Izraz נֶפֶס *'af*, nalazimo ukupno 235 puta u Starom zavjetu. ¹¹ Od toga izraz 25 puta dolazi u značenju »nos«. Ostatak, tj. 210 puta odnosi se na srdžbu. Zanimljiv je statistički suodnos: čak 168 puta riječ je o Božjoj srdžbi, a 42 puta o srdžbi čovjeka. ¹² Što se tiče učestalosti izraza u pojedinim knjigama, 24 puta se pojavljuje u Jer i Ps, 20 puta u Iz, 12 puta u Pnz, 11 puta u Ez i Job. ¹³ Biblijski tekstovi govore negativno o srdžbi čovjeka i osuđuju ju. ¹⁴ Tako se Kajin srdi na svojeg brata Abela (Post 4,5: »Stoga se Kajin veoma razljuti i lice mu se namrgodi«). Ta srdžba završava fatalno i on, iz nama nepoznatih razloga, ubija svojeg brata. Dvojica braće Šimun i Levi ljuti su na stanovnike Šekema, koji su obeščastili njihovu sestru Dinu (Post 34,7: »Kad su čuli vijest, ljudi su bili ojađeni i vrlo ljuti«) i (pretjerano) se osvećuju stanovnicima grada. Mojsije se srdi na Izraelce zbog njihove nevjere (Izl 16,20: »Mojsije se na njih razljuti«); Ilija u svojoj srdžbi daje pohvatati i pogubiti proroke Baala feničkoga (1 Kr 18,40: »Ilija im reče: 'Pohvatajte proroke Baalove da nijedan od njih ne utekne!' I oni ih pohvataše. Ilija ih odvede do potoka Kišona i ondje ih pobi«). Autorica Ellen van Wolde, ¹⁵ govoreći o ljudskoj srdžbi i analizirajući relevantnu terminologiju, navodi pojedine dijelove ljudskog tijela u kojima se manifestira taj osjećaj. Tako se srdžba manifestira u nosu נֶפֶס *'af*, ¹⁶ nosnim šupljinama (nosnicama), koje onda izražavaju lice osobe; אַפַּיִם *afajim* ¹⁷ može, već prema kontekstu, označavati nosnice u hebrejskoj Bibliji samo 4 puta: Post 2,7: »Jahve, Bog, napravi čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša«; Post 7,22: »Sve što u svojim nosnicama imaše dah

¹⁰ Xavier LÉON-DUFOUR, *Srdžba*, 1258.

¹¹ Usp. Georg SAUER, נֶפֶס *'af* Zorn, 221. S teološkog stanovišta vidi: Raymond E. BROWN I DR., *Biblijska teologija Starog i Novog Zavjeta*, Zagreb, ²1993., 188–190.

¹² Usp. Georg SAUER, נֶפֶס *'af* Zorn, 221.

¹³ Usp. *Isto*, 221–222.

¹⁴ Usp. Xavier LÉON-DUFOUR, *Srdžba*, 257.

¹⁵ Usp. Ellen van WOLDE, *Sentiments as Culturally Constructed Emotions: Anger and Love in the Hebrew Bible*, 10–11, bilješka 15.

¹⁶ Prema autorici Ellen van Wolde taj izraz, koji se često rabi za izražavanje srdžbe čak 224 puta odnosi se na ljudsku ili na Božju srdžbu. Usp. *Isto*, 10, bilješka 15.

¹⁷ Usp. *Isto*, bilješka 16.

života – sve što bijaše na kopnu – izgibe»; Izl 15,8: »Od daha iz tvojih nosnica vode narastoše, valovi se u bedem uzdigoše, u srcu mora dubine se stvrdnuše«; Tuž 4,20: »Naš životni dah, Jahvin pomazanik, pade u njihove jame...« Iz konteksta je u svakom slučaju jasno kako je ovdje riječ upravo o nosnicama čovjeka. Isto tako taj izraz može označavati i lice i kao takav pojavljuje se 37 puta¹⁸ i može označavati bilo izraz srdžbe, ljutnje koja se jasno iščitava iz izgleda ljudskog lica, a može značiti i fizički lice osobe, koja se iz poštovanja nekome klanja »licem do zemlje«. Isto tako se srdžba manifestira na ustima פה *ph*¹⁹ koja iskazuju svoje (ne)raspoloženje, koje je drugoj osobi vidljivo. Nadalje imamo: usne שפה *sfn* kao mjesto ili organ koji može izraziti srdžbu, jezik לִשׁוֹן *lišon*, duh רוּחַ *ruah*, duša, grkljan נֶפֶשׁ *nefeš*.²⁰ Služeći se antropomorfizmima, autor Druge knjige o Samuelu opisuje upravo te osjećaje govoreći o Gospodinu Bogu Izraelovu: 2 Sam 22,8-9: »I zemlja se potrese i uzdrhta, uzdrmaše se temelji nebesa, pokrenuše se, jer On *gnjevom* planu. Iz *nosnica* mu dim se diže, iz *usta* mu oganj liznu, ugljevlje živo od njega plamsa.« Tekst je naslovljen kao Psalam Davidov i nalazimo ga u dodacima teksta 2 Sam. David zahvaljuje Gospodinu što ga je izbavio iz nevolje i opisuje između ostaloga i Božju srdžbu. Sličan opis nalazimo u tekstu proroka Izaije koji govori o propasti Asirije. Tu je komprimirano izraženo »stanje duha«. Gospodin dolazi kao osvetnik, koji vrlo jasno pokazuje svoje osjećaje, a u njih su uključeni razni dijelovi tijela: »Gle, ime Jahve izdaleka dolazi, *gnjev* njegov gori, dim je neizdrživ. *Usne* su mu pune *jarosti*, *jezik* mu oganj što proždire. *Dah* mu je kao potok nabujali što do *grla* seže« (Iz 30,27).²¹

Porijeklo tih Božjih »osjećaja« ili »stanja duha« čisto je ljudsko razmišljanje čovjeka, kvalificiranoga nadahnutog pisca biblijskog teksta. Zašto se Bog ili, govoreći općenito terminologijom fenomenologije religija, »božanstvo« srdi? Koja je pozadina takva »stanja duha« Božjega? Ansgar Jödicke tvrdi da je u monoteističkim religijama poznat fenomen da otpad od vjere, nevjera ili krivovjerstvo može izazvati srdžbu Božju.²² Mlađi starozavjetni spisi, počevši od razdoblja babilonskog sužanjstva i vrlo važnog, nama nepoznatog proroka Deuteroizaije, govore izričito o monoteizmu. Deuteroizaija izričito naglašava

¹⁸ Usp. *Isto*, bilješka 17.

¹⁹ Usp. *Isto*, bilješka 18: »Only used with the deity as subject in relation to anger in 2 Sam. 22.9 and Ps. 18.9«, a biblijska mjesta govore o srdžbi Gospodinovoj: »Iz nosnica mu dim se diže, iz usta mu oganj liznu, ugljevlje živo od njega plamsa« (2 Sam 22,9); identičan tekst je u Ps 18,9.

²⁰ Usp. Ellen van WOLDE, Sentiments as Culturally Constructed Emotions: Anger and Love in the Hebrew Bible, 10, bilješke 16–23.

²¹ *Isto*, 10.

²² Usp. Ansgar JÖDICKE, Zorn Gottes, RGG 8, 1901.

upravo tu činjenicu da je Jahve jedini Bog.²³ Ako stvari tako stoje, onda je relativno lako razumjeti pisca teksta Knjige Deuteroizaijine. Jahve, Bog Izraelov polaže pravo na tu »jedincatost«, »isključivost«. On je jedini Bog, a sve ostalo su idoli, slike poganskih božanstava, koji nemaju nikakve snage, važnosti ni kompetencije. U vrijeme djelovanja proroka Deuteroizaije Izrael kao narod živi u Babilonu i ima kontakte s lokalnim božanstvima. Vidi i promatra njihove slike ili izlivenne likove, neki od Izraelaca im se čak i klanjaju i zaboravljaju Boga Izraelova. Tko je ili što je ovdje *imago Dei* – slika Božja? Jesu li to likovi idola kojima se Babilonci klanjaju, a zapravo su ljudske tvorevine, djela ljudskih ruku? Negdje istodobno na djelu je autor P, poznat kao svećenički autor²⁴ koji ima drukčije mišljenje od Babilonaca i to verbalizira u tekstu Post 1,27: »Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.« Tu je temeljna razlika između izraelskih vjerovanja, njihove prakse, koja je nekada i odstupala od jasno definirane teorije i babilonskih shvaćanja. Autori se pozivaju na Savez, sklopljen na Sinaju gdje odmah u povelji Saveza, u prvoj Božjoj zapovijedi, kako je u katoličkoj tradiciji formulirana, stoji izričita zabrana štovanja drugih bogova: Izl 20,2: »Nemoj imati drugih bogova uz mene.« Zašto se Bog ljuti, srdi na čovjeka? Što izaziva Božju srdžbu te se ona pojavljuje onako kako je višestruko opisana u biblijskim tekstovima? Biblijski nam tekstovi daju načelno dvostruki odgovor. U prvom redu to je Božja ljubomora,²⁵ njegov zahtjev isključivog štovanja samo njega, Jahve, a ne drugih božanstava. Jahve je Izraela odabrao između svih naroda, dao mu je obećanja, koja je ispunio, dao mu je Savez kojega se držao. Izrael sa svoje strane često oscilira, ne drži se toga što mu je Jahve naložio. Tu biblijski pisci upotrebljavaju antropomorfizam ljubomore kako bi izrazili Božje raspoloženje, ili osjećaje, ako oni trče za

²³ Više tekstova tog spisa, za koji među bibličarima postoji konsenzus da je riječ o tekstu Iz 40 – 55 i da je autor nama nepoznat govore o »jedincatosti« Jahvinoj. On je jedan i jedini: Iz 43,11-13 – »Ja, ja sam Jahve, osim mene nema spasitelja. Ja sam proreкао, spasio i navijestio, i nema među vama tuđinca! Vi ste mi svjedoci, riječ je Jahvina, a ja sam Bog od vječnosti – ja jesam! I nitko iz ruke moje ne izbavlja; što učinim, tko izmijeniti može?« Slično Iz 44,6: »Ovako govori kralj Izraelov i otkupitelj njegov, Jahve nad Vojskama: 'Ja sam prvi i ja sam posljednji: osim mene Boga nema.« Nadalje Iz 44,8 – »Ne plašite se, ne bojte se: nisam li vam to odavna navijestio i otkrio? Vi ste mi svjedoci: ima li Boga osim mene? Ima li Stijene? Ja ne znam!« Isto tako Iz 45,5 – »Ja sam Jahve i nema drugoga; osim mene Boga nema« te Iz 45,21 – »Objavite, iznesite svoje dokaze, svjetujte se zajedno: tko je to od davnine navijestio i od tada proreкао? Nisam li ja, Jahve? Nema drugoga boga do mene; Boga pravednog i Spasitelja osim mene nema.«

²⁴ P od *Priesterkodex* – svećenički spis. Usp. Erich ZENGER I DR., *Einleitung in das Alte Testament*, Stuttgart, 2004., 156–175; Anto POPOVIĆ, תורה – Torah – Pentateuh – Petoknjžje. Uvod u knjige Petoknjžja i u pitanja nastanka Pentateuha, Zagreb, 2012., 283–289, 304–319.

²⁵ Jedan od Božjih atributa je »Bog ljubomorni«. Usp. Georg SAUER, קנאה *qin'a* Eifer, u: Ernst JENNI – Claus WESTERMANN (ur.), THAT, II, München – Zürich, 1979., 647–650.

baalima, drugim božanstvima, a ostavljaju njega Jahvu.²⁶ Drugi mogući uzrok srdžbe Božje može biti nepoštivanje izričitih Božjih naloga.²⁷ U jednom i drugom slučaju Bog se srđi i zbog toga reagira odgovarajućom kaznom. Dobar dio knjige Ponovljenog zakona na pripovjedački način prezentira upravo tu ideju. Bog je učinio velika djela za Izraela, kako to Mojsije naglašava u svojem prvom govoru, dao im je Zakon kako bi se imali čega držati, ali im je zabranio štovanje idola s kojima će se susresti u budućnosti, kada zauzmu Obećanu zemlju. Ta velika djela, dobročinstva Jahvina obvezuju narod na poslušnost Jahvi. Poganski su narodi upravo zbog toga propali, Jahve ih je uništio, predao ih je u ruke Izraelu, ispunio obećanja koja je davno dao patrijarsima. Sa svoje strane Izrael stoga mora slušati i slijediti glas Božji, držati se njegova Zakona. Tijekom povijesti Izraela s Jahvom događalo se protivno i stoga je razumljivo da s Božje strane dolazi reakcija na način ljutnje, srdžbe. Tu treba postaviti konkretno pitanje: Kako se čovjek postavlja, kako reagira u tom slučaju, kada se Bog Jahve na njega srđi? Dio knjige Levitskog zakonika donosi propise o žrtvama. Između ostalih nalazimo žrtvu okajnicu.²⁸ Po naravi stvari tu su u kajanje iz raznih motiva uključeni: veliki svećenik, zajednica, glavar, pojedinci i siromasi. Svako od navedenih ima razloga kajati se i prinositi žrtvu okajnicu. »Svoju volju za opraštanjem Bog povezuje sa žrtvom. Čovjek iz žrtve izlazi zdrav [...] a time što Bog sa svoje strane odgovara prijateljstvom i praštanjem, u žrtvi, konačno nije obdaren Bog nego čovjek.«²⁹ Ne možemo u tom smislu govoriti o uzajamnosti niti o principu *do ut des*, nego o Božjoj veličini koja čovjeku grešniku prašta i koja ga opet privodi, pripušta sebi, koja mu daruje zapravo nezasluzenu milost. Božja milost nadvladava, dominira nad Božjom srdžbom.

²⁶ Usp. John BARTON, *The dark side of God in the Old Testament*, u: Katharine J. DELL (ur.), *Ethical and unethical in the Old Testament. God and Humans in Dialogue*, New York – London, 2010., 122–134, ovdje 122.

²⁷ Npr. 2 Sam 6,8 gdje je opisana pogibija Uze, koji se protiv Božje zapovijedi približio Kovčegu saveza i dodirnuo ga. Jahve se stoga razgnjevio i kaznio Uzu smrću. Usp. i 1 Sam 13,9–13, gdje je opisano kako Šaul, protivno riječima proroka Samuela, koji kralju prenosi Božju volju, prinosi žrtvu paljenicu i žrtve pričesnice, što mu nije bilo dopušteno. Kao kaznu Šaul je doživio gubitak kraljevstva i kraljevske časti, jer je Bog sebi odabrao čovjeka po svojem srcu, koji će slijediti njegove zapovijedi i koji neće izazivati srdžbu Božju.

²⁸ Usp. Lev 4,1 – 6,23: navedene su žrtve – okajnica za velikog svećenika (4,3–12); okajnica za svu zajednicu (4,13–21); okajnica za glavara (4,22–26); okajnica za pojedinca iz naroda (4,27–35). Donosi se propis o okajnici siromaha (5,7–13). Nadalje se navodi žrtva naknadnica i okajnica (5,1–6). U Lev 6 se, između ostaloga, govori o žrtvi okajnici (6,17–23).

²⁹ Karl PAURITSCH, *Žrtva*, u: Anton GRABNER-HAIDER (ur.), *Priručni biblijski leksikon*, Zagreb, 1997., 478–479. Usp. Herbert HAAG, *Biblisches Wörterbuch*, Freiburg – Basel – Wien, 2011., 305–306; Friedrich Vinzenz REITERER – Roswitha UNFRIED, *Opfer*, u: Franz KOGLER (ur.), *Herders neues Bibellexikon*, Freiburg – Basel – Wien, 2008., 564–565.

2. Nekoliko tekstova

Georg Sauer³⁰ navodi u svojem prilogu tabelarni pregled učestalosti pojma אַף *af*, u hebrejskoj Bibliji. Tako za knjigu proroka Ezekielu imamo podatak da se taj pojam pojavljuje ukupno 13 puta.³¹ Sam spis, Knjiga Ezekielova, ima dugu povijest teksta.³² Dosta velike razlike nalazimo već između masoret-skog teksta i teksta Septuaginte, a F. L. Hossfeld označava kao neuralgične točke Ez 7; 28,11-19; 32,17-32; 36; 40 – 42.³³ Tako masoretski tekst u mnogim slučajevima sadrži *lectio difficilior*. Tekst spisa dosta je homogen i ostavlja dojam »Ja-izvještaja« (njemački: »Ich-Bericht«), s nekim malobrojnim iznimkama. Što se tiče povijesnog konteksta, tekst donosi mnoštvo podataka; dijelom su to biografski podatci protagonista spisa. M. Greenberg donosi dosta točnu kronologiju spisa, koju sa svoje strane potvrđuje babilonska kronika.³⁴ Nalazimo se, s našim spisom, u točno određenom povijesnom razdoblju. Prorok je s dijelom naroda u Babilonu, u mjestu Tel Abib, negdje na kanalu Kebar kod današnjeg grada Nipur i tamo se brine za sunarodnjake čija je neposredna prošlost žalosna jer su odvedeni iz vlastite zemlje i jer nemaju više Hrama gdje bi mogli prinositi žrtve Jahvi, svojem Bogu, a sudbina i budućnost su im nejasne i nesigurne te povezane s potencijalno velikim poteškoćama. Opće stanje, dakle, je stanje nesigurnosti i situacija je deprimirajuća. Koliko će trajati sadašnje stanje, hoće li ga i kada Gospodin prekinuti, hoće li se Gospodin smilovati svojem narodu? – pitanja su koja muče egzilante, ali i proroka samoga. Riječ je Gospodnja upućena proroku, u ovom spisu više puta, a on se prema njoj, odnosno prema Gospodinu mora odnositi lojalno, jer ga je Gospodin pozvao u proročku službu. On mora tu riječ prenositi dalje onima kojima je ona namijenjena, bilo to njemu, ali i njima zgodno ili nezgodno. Svojim riječima i porukama obraća se s jedne strane egzilantima, s druge strane i onima koji su ostali u Jeruzalemu. Prorok je odveden s prvom

³⁰ Vidi gore bilješku 8.

³¹ Prema konkordanciji Solomon MANDELKERN, *Veteris Testamenti Concordantiae hebraicae atque chaldaicae editio altera prima pars*, Graz, 1975., nalazimo ova mjesta: Ez 5,13; 7,3,8; 20,8,21; 13,13; 22,20; 38,18; 43,8; 25,14; 16,12; 23,25; 35,11.

³² Usp. Frank-Lothar HOSSFELD, *Das Buch Ezechiel*, u: Erich ZENGER I DR., *Einleitung in das Alte Testament*, 489–506.

³³ Usp. Frank-Lothar HOSSFELD, *Das Buch Ezechiel*, 490. U daljnjem tekstu slijedimo njegove ideje iznesena na str. 490–491. Za kritiku teksta Ezekielove knjige usp. Walter ZIMMERLI, *Ezechiel 1–24*, Neukirchen-Vluyn, 1979., 1* – 61*, a odgovarajuću bibliografiju glede tekstualne kritike na str. 121* – 122*. Također usp. Moshe GREENBERG, *Ezechiel 1–20*, Freiburg – Basel – Wien, 2001., 20–27; Rainer ALBERTZ, *Die Exilszeit. 6. Jahrhundert v. Chr.*, Stuttgart, 2001., 260–283.

³⁴ Moshe GREENBERG, *Ezechiel 1–20*, 20–34, ovdje 25.

skupinom egzilanata već 593. godine prije Krista, a grad definitivno pada tek 586. godine prije Krista. Postoje jasni indiciji da su tekstovi spisa nastali u vrijeme babilonskog sužanjstva.³⁵ Tekstovi koji su za nas zanimljivi, a pripadaju semantičkom polju srdžbe, nalaze se u jedanaest različitih poglavlja i konteksta spisa.

Shematski imamo ovaj raspored (prijevod riječi אַף *'af* u *kurzivu*):

2.1. Ez 1 – 24

Ako prihvatimo podjelu, koju donosi F. L. Hossfeld,³⁶ naši se tekstovi nalaze uglavnom u prvom dijelu spisa Ez 1 – 24, koji u prvim trima poglavljima sadrži poziv proroka i tekstove koji donose sud nad Izraelom (Judom i Jeruzalemom). Od 13 tekstova ovdje nalazimo čak 9 tekstova.

5,13: Tako ću iskaliti *gnjev* svoj i smirit će se jarost moja kad im se osvetim. I kad iskalim jarost svoju nad njima, spoznat će da sam to ja, Jahve, u ljubomori svojoj bio rekao.

7,3: Sada je i tebi kraj: *gnjev* ću svoj na te izliti, sudit ću ti prema putovima tvojim i na te ću oboriti sve gadosti tvoje!

7,8: Eto uskoro ću na te izliti *gnjev* i iskalit ću na tebi srdžbu svoju! Sudit ću ti prema putovima tvojim i oborit ću na te sve gadosti tvoje.

13,13: Zato ovako govori Jahve Gospod: 'U svojoj jarosti razbjesnit ću olujne vihore, u srdžbi ću svojoj udariti silnim pljuskom da ga zatrem, u *gnjevu* ću na nj oboriti grâd kao kamenje.

16,12: prstenom ti *nos* uresih, uši naušnicama, a glavu ti ovjenčah vijencem najljepšim.

20,8: Ali se oni odvrgoše od mene i ne htjedoše me poslušati: nijedan ne odbaci gadosti koje mu oči zaniješe i ne okani se kumira egipatskih. Tad odlučih izliti *gnjev* svoj na njih i iskaliti srdžbu na njima u zemlji egipatskoj.

20,21: Ali se i sinovi odmetnuše od mene: po mojim uredbama nisu hodili i nisu čuvali ni vršili mojih zakona, koje svatko mora vršiti da bi živio, a subote

³⁵ Usp. Frank-Lothar HOSSFELD, *Das Buch Ezechiel*, 491–492; Moshe GREENBERG, *Ezechiel 1–20*, 27–28.

³⁶ Frank-Lothar HOSSFELD, *Das Buch Ezechiel*, 494–499.

su moje oskvrnjivali. I zato odlučih *gnjev* svoj izliti i iskaliti srdžbu svoju na njima u pustinji.

22,20: Kao što se skuplja srebro, bakar, željezo, olovo i kositar u peći te se okolo oganj potpiri da se sve rastali, tako ću i ja vas skupiti u svojem *gnjevu* i u svojoj jarosti, složiti vas i rastaliti.

23,25: Oborit ću na te svu svoju ljubomoru, neka s tobom jarosno postupe: *nos* i uši neka ti odsijeku, a ostatak tvoj da od mača padne; sinove i kćeri da ti odvedu, a ostatak tvoj da oganj proguta.

U Ez 16,12 i 23,25 izraz *אף* se odnosi na dio tijela (*nos*) i nema značenja »srdžbe«, »gnjeva«.

2.2. Ez 25 – 32

U drugom dijelu (Ez 25 – 32 – tekst govori o sudu Božjem nad stranim, drugim narodima: nad Amonom, Moabom, Edomom, Filistejom, Tirom i Egiptom) samo jednom imamo govor o srdžbi Božjoj.

25,14: Tako ću se osvetiti Edomu rukom svojeg naroda izraelskog. Oni će postupiti s Edomom prema mojem *gnjevu* i mojoj srdžbi. I spoznat će moju osvetu! – riječ je Jahve Gospoda. Hebrejski tekst ovdje upotrebljuje *אף*.

2.3. Ez 33 – 48

U trećem dijelu spisa (Ez 33 – 48: navještaj spasenja za Izrael) nalazimo u tekstovima »gnjev Božji« tri puta. U Ez 38,18 riječ *אף* se odnosi na nos, dio tijela, a srdžba Božje je izražena drugim pojmom, dok u Ez 43,8 *אף* označava srdžbu, gnjev.

35,11: Zato života mi moga – riječ je Jahve Gospoda – postupit ću s tobom prema *gnjevu* i ljubomori s kojom ti postupi u svojoj mržnji s njima! Upoznat ćeš me po tome kako ću ti suditi!

38,18: U onaj dan kad Bog navali na zemlju Izraelovu – riječ je Jahve Gospoda – *gnjev* će mi iz nosa planuti.

43,8: Ostavili su svoj prag do moga, svoje do vratnike do mojih, tako da je bio samo zid između mene i njih, i oskvrnjivali su moje sveto ime gnusobama koje počinise. I zato ih zatrijeh u svojem *gnjevu*.

Izraz אָפ 'af označava, dakle, psihičko stanje 11 od 13 puta, koliko je upotrijebljen, u Knjizi Ezekielovoj. Gospodin, Bog Izraelov kažnjava u svojoj srdžbi Izrael, odnosno okolne narode, koji su sagriješili.

3. Bog se kaje

Govoreći o antropomorfizmima, u ovom slučaju o Božjoj srdžbi, ljutnji u biblijskim tekstovima ipak treba reći da taj osjećaj nije ireverzibilan. Činjenica je: Bog se može ljutiti, Bog se, kako nam tekstovi kazuju, ljuti, ali isto tako imamo slučajeve gdje se on odvrća od svoje srdžbe, ili ako upotrijebimo antropomorfizam, Bog se kaje. Uz određene uvjete, koji od strane čovjeka moraju biti ispunjeni, Bog mijenja svoje mišljenje. Nije riječ o ublažavanju Božje srdžbe nekim žrtvenim činima, ili prinosima, kako je to slučaj kod žrtvovanja poganskim božanstvima, gdje se konkretnom žrtvom božanstvo opet može udobrovoljiti, nego je riječ o promjeni stanja duha. Tu moramo uvesti pojam kajanja. Starozavjetna terminologija ne poznaje određeni izraz, *terminus technicus*, za taj pojam.³⁷ Proročka literatura upotrebljuje izraz שׁוּב *šûb*³⁸ sa značenjem činiti pokoru, za što se onda čovjek nada zadobiti milost od Gospodina. To se može učiniti molitvom ili žrtvom. Na starom Istoku taj je izraz poznat ne samo kao biblijski, nego ima staru tradiciju kao općesemitski; od 2. tisućljeća prije Krista javlja se u gotovo svim semitskim jezicima. Što se tiče učestalosti, taj je glagol u Bibliji često uporabljen i stoji na 12. mjestu s 1050 slučajeva.³⁹ Nalazimo ga u svim starozavjetnim spisima, s tim što je teološko značenje manje zastupljeno nego fizičko. Na nekim primjerima tekstova malih proroka⁴⁰ možemo vidjeti da se Gospodin »vraća«, »kaje«, »mijenja mišljenje«. U tom kontekstu možemo pogledati knjigu Joninu kao primjer.⁴¹ Gospodin šalje proroka Jonu u Ninivu neka propovijeda obraćenje. Kao uskogrudni Židov Jona to ne želi, nego umje-

³⁷ Usp. Ernst WÜRTHWEIN, *μετανοεω, μετανοια* B: Busse und Umkehr im AT, u: Gerhard KITTEL (ur.), *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, IV, Stuttgart, 1966., 976–985, ovdje 976.

³⁸ Usp. *Isto*, 980; Alex GRAUPNER – Heinz-Josef FABRY, שׁוּב *šûb*, u: ThWAT, VII, Stuttgart – Berlin – Köln, 1993., 118–1176; Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta. Biblijskoteološki pregled starozavjetne poruke*, 208–210.

³⁹ Alex GRAUPNER – Heinz-Josef FABRY, שׁוּב *šûb*, 1129.

⁴⁰ Usp. Zah 1,16: »Zato ovako govori Jahve: 'Vraćam se Jeruzalemu s milosrdem; opet će u njemu sagraditi Dom moj'; Mal 3,7: »Od vremena svojih otaca odstupate od mojih uredaba i ne čuvate ih. Vratite se meni, a ja ću se vratiti vama – govori Jahve nad Vojškama«; Jl 2,14: »Tko zna neće li se opet ražaliti, neće li blagoslov ostaviti za sobom!«

⁴¹ Usp. Božo LUJIĆ, *Vjera u Boga uvijek novih mogućnosti. Pretpostavke za biblijsku teologiju Staroga zavjeta*, Zagreb, 2014., 361–377; Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Zagreb, 2010., 421–434.

sto da ide na Istok u Ninivu pokušava pobjeći na Zapad u Taršiš. Ukrcao se Jona na brod, otišao pod palubu i legao spavati dok se mornari bore s morskom olujom. Kada su ga probudili i objasnili mu o čemu je riječ, on priznaje da bježi od Gospodina a nakon toga ga mornari žrtvuju i bacaju u more. More se utišalo, oni plove dalje, a Jonu je velika riba izbacila na obalu. Nakon toga slijedi drugi Gospodinov poziv Joni. Taj je puta Jona ozbiljno shvatio riječ Jahvinu, otišao je u Ninivu, izrekao svoju kratku, ali vrlo energičnu propovijed i gle čuda: Ninivljani od malog do velikog, od kralja do posljednjeg čovjeka (i životinje?!) čine pokoru i obraćaju se (יִשׁוּבוּ *v^ejašubu*) od svojeg zlog puta. Njihovo je razmišljanje: možda se Bog »povrati i smiluje« (יָשׁוּב וְרַחֵם – *jašub v^eniham*) Rezultat je: »I sažali se Bog« (וַיִּנְחַם אֱלֹהִים – *v^ejinahem elohim*) i ne učini... (Jon 3,10). Na temelju konkretnog ponašanja stanovnika Ninive, jer su ozbiljno shvatili prorokovu propovijed i činili pokoru, Gospodin se »kaje«, mijenja mišljenje i odustaje od kazne kojom je prijetio. Bog se ovdje pokazuje i dokazuje milosrdnim prema jednom nežidovskom, »poganskom« narodu, jer su svi narodi pred njim jednaki, odnosno on svima iskazuje svoje milosrđe.

Umjesto zaključka

Semantičko polje »srdžbe« s jedne i »kajanja« s druge strane u hebrejskoj je Bibliji dosta zastupljeno. Govoreći u brojkama, ako uzmemo verbalne i nominalne forme imamo više stotina slučajeva spomenutih pojmova u raznim varijantama, rasprostranjenih po cijeloj Bibliji. Ako se tome pribroje *antonimi*, riječi koje imaju protivni sadržaj/značenje, a označavaju u seriji antropomorfizama drukčije stanje duha, ne »srdžbu« i odgovarajuću »kaznu«, nego »milost« i »oproštenje« od strane Gospodina, onda u Bibliji nalazimo doslovno veliko mnoštvo za nas vrlo zanimljivih pojmova. Čovjek se srdi na brata čovjeka, srdi se i na Boga. Događa se to iz najrazličitijih razloga. Bog se srdi, a Biblija upotrebljuje taj antropomorfizam kako bi čitatelju, kako bi nama, pojasnila o čemu je zapravo riječ, kako bi nam to postalo jasno jer se čovjek, kao partner Saveza s Bogom ne drži dogovorenoga, nego pokušava ići vlastitim putovima, koji su u konačnom pogubni. U svojoj srdžbi Bog katkada kažnjava čovjeka, ili čak i cijelo čovječanstvo (usp. Post 6 – 9 o općem potopu) ili pak izraelski narod (proročko tumačenje babilonskog sužanjstva zbog grijeha naroda), jer su to zaslužili. Međutim, Bog je otvoren prema svojem narodu, ali i prema cijelom svijetu, ako mu se iskreno obrate, ako ga poštuju i klanjaju se njemu, a ne ispraznim idolima koji nisu nikakvi bogovi. Bog ne ustrajava u svojoj »srdžbi«, on se »kaje« i oprašta, ako čovjek stvori minimalne pretpostavke za to. Prorok

Jona ostaje u zrakopraznom prostoru jer se on srdi upravo zbog toga što je Bog milostiv, što u svojoj ljubavi prema čovjeku stanovnicima Ninive oprašta, premda nisu Židovi, i ne kažnjava ih, kako bi to Jona sebi priželjkivao.

Summary

GOD IS BEING ANGRY – GOD IS FELLING REMORSEFUL OLD TESTAMENT REFLECTIONS ON GOD'S ANGER

Karlo VIŠATICKI

Catholic Faculty of Theology in Đakovo, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
Petra Preradovića 17, p.p. 54, HR – 31 400 Đakovo
KVisaticki@gmail.com

This contribution begins with an anthropomorphism that has been used often in the Bible: God has feelings like a human being. He gets angry, but also feels remorse. The article first presents a few examples of this kind of »mood« God gets into. This is not only unique for the Hebrew Bible, but the history of religions in general is familiarised with God's and gods' anger, as well as the human being's expectance of such a phenomenon. By analysing the term נָאַף (nose, nostrils, rage, anger) and some similar terms of the same semantic field, the article specifies Biblical places where these are being illustrated. After that, the article turns to a specific example of a prophetic book, in this case Ezekiel's book, in order to present all texts that use this term in any context. As an example of God's »remorse«, the author draws our attention to a short text from the Book of Jonah (Jnh 4:10) that describes a paradoxical situation: the prophet Jonah is getting angry precisely because God is »feeling remorseful« and gives up his plan to punish the big and sinful, albeit pagan, city of Nineveh, because its inhabitants have repented for their sins.

Keywords: anthropomorphisms, repentance, God's anger/rage, forgiveness, prophet Jonah, Book of Ezekiel.